

Polemika wyznaniowa w polskich antologiach historycznojęzykowych

Bogdan Walczak

Akademia im. Jakuba z Paradyża, Gorzów Wielkopolski
bwalczak@amu.edu.pl

SŁOWA KLUCZOWE: historia języka, polemika wyznaniowa,
antologie (wybory tekstów) historycznojęzykowych

Współistnienie różnych wyznań chrześcijańskich nie zawsze było idylliczne. Zacznę od przypomnienia gorzkich słów Aleksandra Naumowa, który relacje ksenofobiczne między wyznaniem chrześcijańskim uznał wręcz za regułę:

Dzisiaj, w obliczu tylu i tak głębokich podziałów, z tęsknotą spogląda się w głąb pierwszego tysiąclecia Kościoła i wzywa do powrotu do jedności z czasów pierwszego milenium. Ta głoszona z różną dozą szczerości i przekonania teza jest jednym z pięknych mitów europejskiej kultury chrześcijańskiej, tyleż fałszywym w odniesieniu do przeszłości, co utopijnym w perspektywie wcale nawet nie najbliższej przyszłości, bowiem w czasach pierwszego tysiąclecia jedność chrześcijaństwa była iluzoryczna, a w otwierającej się perspektywie jest bardziej niż wątpliwa. Od samego początku formowania doktryny, a szczególnie w IV wieku nosiła ona charakter apologetyczny i polemiczny, przy czym ostrze wymierzone w ustępujące pogaństwo było słabsze aniżeli cały arsenał broni użytej w sporach wewnątrz samego chrześcijaństwa [...]¹.

¹ A. Naumow, *Ksenofobia i nieufność jako mechanizmy współżycia chrześcijan*, [w:] *Chrześcijański Wschód i Zachód: formy dialogu, wzory kultury, kody pamięci*, red. I. Lis-Wielgosz, W. Józwiak, Poznań 2012, s. 87.

Religijna świadomość budowana była przez polemikę, która miała zdyskredytować adwersarza².

Po obu stronach [wschodniej i zachodniej, prawosławnej (greckiej) i katolickiej (łacińskiej) – B.W.] manifestowano lekceważenie i niechęć dla przeciwników, obok prawdziwych różnic podawano też rzeczy zmyślane lub jednostkowe obserwacje, nie kryto poczucia wyższości, przekonania o jedynej słuszności własnej³.

Po dziś dzień podziały świata chrześcijańskiego stanowią jedną z najważniejszych cech kultury europejskiej i stanowią jedną z najważniejszych przyczyn fragmentaryzacji społeczeństwa na kontynencie. Konflikty wewnątrz poszczególnych kultur i etnosów chrześcijańskich nieraz mają podłoże religijne i argumentacja religijna często jest wykorzystywana na poparcie postaw ideologicznych i politycznych⁴.

Stwierdzenia Naumowa brzmią tak, jakby odnosiły się do polemiki wyznaniowej w Rzeczypospolitej w XVI i XVII w. Na jej temat istnieje już obszerna literatura⁵. Sytuacja była podówczas o tyle jeszcze bardziej skomplikowana, że Kościół katolicki (łaciński) miał przeciw sobie nie tylko „wiarę grecką” (w Wielkim Księstwie Litewskim i południowo-wschodnich, ruskich województwach koronnych), lecz także nowe wyznania reformowane (głównie luteran, kalwinistów i arian). Rola tej polemiki w naszej kulturze doczekała się już zasadnej oceny – podobnie zresztą, jak jej znaczenie dla dziejów języka polskiego.

W niniejszym szkicu chciałbym pokrótce zastanowić się nad następującą sprawą: jaki obraz tej polemiki zyskują studenci filologii polskiej – odbiorcy (użytkownicy) historycznojęzykowych antologii (wyborów tekstów)? W Łodzi ukazała się moja praca (przygotowana wspólnie z prof. Jolantą Migdał) o tych antologiach i ich nazwach⁶. Na jej podstawie można uznać, że spośród antologii historycznojęzykowych pięć jest dzisiaj w pełni „żywothnych dydaktycznie”, tzn. w miarę powszechnie używanych w dydaktyce akademickiej na

² Ibidem, s. 90.

³ Ibidem, s. 95.

⁴ Ibidem.

⁵ Zbyt obszerna, by ją tutaj cytować choćby w wyborze. Byłby on obarczony nieuniknionym subiektywizmem. Można by wprowadzić przytoczyć tylko prace uczestników konferencji (zabieg stosowany, *mutatis mutandis*, w niektórych publikacjach typu encyklopedycznego), nie wydaje mi się to jednak postępowaniem słusznym i zasadnym.

⁶ J. Migdał, B. Walczak, *O zbiorach tekstów do historii języka polskiego i ich nazwach*, [w:] *Filologia jako porządkowanie chaosu. Studia nad językiem i tekstem*, red. E. Woźniak, A. Lenartowicz-Zagrodna, Łódź 2018, s. 347–358.

studiach polonistycznych (z tym że chronologicznie ostatnia z tych antologii, która wyszła drukiem dopiero w 2015 r., choć zdecydowanie najobszerniejsza, nie jest jeszcze w pełni dydaktycznie sprawdzona). Oto wykaz tych antologii historycznojęzykowych:

- W. Taszycki, *Wybór tekstów staropolskich XVI–XVIII wieku*, Lwów 1929;
S. Vrtel-Wierczyński, *Wybór tekstów staropolskich. Czasy najdawniejsze do roku 1543*, Lwów 1930;
S. Borawski, A. Furdal, *Wybór tekstów do historii języka polskiego*, Warszawa 1980;
W. Wydra, W. Rzepka, *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543*, Wrocław 1984;
Wybór tekstów do dziejów języka polskiego, t. I–II, red. W. Cybulski, Łódź 2015⁷.

W następującej teraz części analitycznej chciałbym przyjrzeć się poszczególnym antologiom z perspektywy odzwierciedlenia w nich polemiki wyznaniowej w Rzeczypospolitej XVI i XVII w.

I. W. Taszycki, *Wybór tekstów staropolskich XVI–XVIII wieku*, Lwów 1929 (wyd. II, Warszawa 1955; wyd. III, Warszawa 1969). Pierwsze wydanie antologii zawiera 79 tekstów, w drugim autor dodał 4 nowe teksty, w wydaniu trzecim –

⁷ Dwie rzeczy w tym wykazie zwracają uwagę. Po pierwsze, jest to różne rozumienie terminu *staropolszczyzna* – raz w sensie węższym, drugi raz – w szerszym. Zob. na ten temat B. Walczak, *Staropolszczyzna – zakres pojęcia na płaszczyźnie historycznojęzykowej*, [w:] *Staropolszczyzna piękna i interesująca*, t. I, red. E. Koniusz, S. Cygan, Kielce 2006, s. 11–17. Po drugie, wybory tekstów staropolskich w sensie węższym sięgają r. 1543. Oczywiście historia języka raczej sytuuje się w ramach koncepcji historycznej „długiego trwania” i każda data roczna z natury rzeczy musi mieć charakter umowny i symboliczny (jak na przykład w dziejach literatury polskiej r. 1822 jako symboliczny początek polskiego romantyzmu – choć jeszcze przynajmniej do r. 1830, czyli do powstania listopadowego, ilościowo twórczość klasycystyczna zdecydowanie przeważała nad romantyczną, niemniej jednak jest to data, jako umowna i symboliczna, dobrze uzasadniona). Jest to data wydarzeń zarówno ogólnie odgraniczających średniowiecze od renesansu, jak i wprost wpływających na status języka polskiego. W 1543 r. wyszło dzieło Kopernika (oczywiście po łacinie) *De revolutionibus orbium coelestium*, w tymże roku wyszła też drukiem *Krótką rozprawa* Mikołaja Reja (dzieło przełomowe w nurcie polskiego piśmiennictwa renesansowego), wreszcie od tego roku datuje się (symbolicznie) funkcja polszczyzny jako języka państwowego w piśmie (obok łaciny – w mowie polszczyzna była „od zawsze” językiem państwowym), gdyż w 1543 r. pierwszy raz została opublikowana po polsku konstytucja sejmowa (tzn. zbiór wszystkich ustaw i uchwał danej sesji sejmowej), a wśród zawartych w tej konstytucji ustaw była ustawa o możliwości dopuszczenia języka polskiego do ksiąg sądowych, z czego skorzystała część sądów ziemskich i grodzkich.

9 dalszych nowych tekstów. Od razu trzeba tu stwierdzić, że zwiększenie liczby tekstów nie wpłynęło w żadnym stopniu na modyfikację obrazu polemiki wyznaniowej. Dodane teksty to mowy sejmowe z lat 1538–1556/7 (Samuela Maciejowskiego, Mikołaja Rusockiego, Zygmunta Starego i Mikołaja Sienickiego w materiałach *stricte* politycznych, tj. niebezpieczeństwo tureckie, zakres władzy królewskiej lub sądowych – obrona przed sądem sejmowym), oraz korespondencja od i do króla Zygmunta Augusta z lat 1547–1551, dotycząca jednej sprawy: jego małżeństwa z Barbarą Radziwiłłówną (szczególną uwagę zwracają tu dwa listy samej Barbary oraz pięć listów króla do jej brata, Mikołaja Radziwiłła Rudego).

Jest wprowadzie w antologii wśród przedrukowanych przez Taszyckiego autorów sporo nazwisk czołowych postaci reformacji i kontrreformacji katolickiej (Stanisław Murzynowski, Mikołaj Rej, Stanisław Orzechowski, Jakub Wujek, Piotr Skarga, Daniel Mikołajewski, Wacław Potocki, Andrzej Wiszowaty i inni), ale nie przedrukowuje się tam ich wyraźnie polemicznych utworów. Mamy w niej natomiast tłumaczone przez innowierców teksty biblijne, jak na przykład *Nowy Testament* Stanisława Murzynowskiego („[...] w Krolewcu Pruskiem [...]”⁸ 1551–1552) i *Nowy Testament Biblii Gdańskiej* (1633) w przekładzie (a może tylko redakcji) Daniela Mikołajewskiego, który zdobył sobie z czasem w obozie innowierczym pozycję analogiczną do tej, jaką w Kościele katolickim zajął przekład Jakuba Wujka. Jest w antologii Rej, ale Rej, można by powiedzieć, awyznaniowy. Jak wiadomo, znany i uznany (już za życia, co bynajmniej nie zawsze było udziałem naszych ludzi pióra) ten pisarz pod względem wyznaniowym ewoluował od katolika do zdeklarowanego zwolennika i wyznawcy reformacji. Jeszcze Rejowy *Psalterz* (1546) w świetle najnowszych badań mógł być dziełem Reja – katolika (w związku z czym dziś przesuwana jest data jego powstania w okolice r. 1540), natomiast wyraźnie kalwińska (ale nie polemiczna) jest jego *Postylla* („[...] *Kroyniká álbo Postilla Polſkim ięzykiem á proſtym wykładem też dla profſtakow krotce vžyniona* [...]”⁹ 1557; bardzo popularna – co skłoniło Jakuba Wujka do prób zastąpienia jej własnym dziełem – doczekała się około 1600 r. przekładu ruskiego). O pozostałych utworach Reja przedrukowanych (oczywiście we fragmentach) w antologii Taszyckiego (*Wizerunk* 1560, *Żwierciadło* 1568, *Żwie-*

⁸ W. Taszycki, *Wybór tekstów staropolskich XVI–XVIII wieku*, wyd. III, Warszawa 1969, s. 42.

⁹ Ibidem, s. 9.

rzyniec 1574) tak piszą autorzy kompendium *Literatura polska (Przewodnik encyklopedyczny)*:

Program literacki R. był realizacją poglądów czerpanych równie dobrze z lektury, jak i z osobistych kontaktów z ludźmi, którzy przyswoili sobie kulturę humanist. na uniwersytetach, zwł. włoskich, i w działalności polit. walczyli o reformy ustrojowe zw. egzekucją praw, przekształcające państwo w Rzplitą szlach. z królem na czele. Proces tych przemian śledził R. bacznie i propagował stale, od wczesnych dialogów [...] po *Żwierciadło* (1568), krocząc szlakiem bliskim dążeniom A. Frycza Modrzewskiego, bliskim nowoczesnej myśli europejskiej.

Osobliwością wśród dzieł R. jest *Wizerunek własny żywota człowieka poczciwego* (1558), przeróbka traktatu radykalnego humanisty ferraryjskiego M. Polingeniusza – ujęta w ramy alegoryczne pierwsza w literaturze pol. próba wyłożenia poglądu na świat ze stanowiska świeckiego. Zaznaczające się tu renesansowe umiłowanie życia i wrażliwość pisarza na urodę świata ze szczególną plastyką wystąpiły w najpopularniejszym utworze R., prozaicznym *Żywocie człowieka poczciwego*, stanowiącym część okazałego tomu *Żwierciadła*, ujętym w formę parenetycznej biografii. Sumował tu R. swe doświadczenia i obserwacje ziemiańskiej codzienności, spoglądając na człowieka i jego „przypadki” z wyrozumiałym uśmiechem humorzysty.

Dzieło R. w całości stanowi jedyną w swoim rodzaju barwną encyklopedię życia obycz. w Polsce zygmunto-wskiej¹⁰.

Jest w antologii reprezentowany dwoma fragmentami dwu swych dzieł „niepewny wyznaniowo” Stanisław Orzechowski. Określiłem go tym mianem, gdyż jak wiadomo, choć przyjął święcenia kapłańskie i objął probostwo w Żurawicy pod Przemyślem, występował na piśmie przeciw celibatowi księży i sam ożenił się w r. 1551. Reprezentował poglądy obozu egzekucyjnego i uzasadnieniu tego stanowiska poświęcony jest traktat *Dyalog albo Rozmowa około egzekucyjnej* (1563). Bronił do końca prawomocności swego małżeństwa, ale pozostał przy katolicyzmie, a nawet pod koniec życia zaatakował działacza reformacyjnego Marcina Krowickiego. Wprawdzie „*Dyalog álbo Rozmowá około Exequucyey Polſkiej Korony*”¹¹ już w pełnym tytule wymienia uczestni-

¹⁰ *Literatura polska (Przewodnik encyklopedyczny)*, red. J. Krzyżanowski, Cz. Hernas, t. II, Warszawa 1985, s. 279.

¹¹ W. Taszycki, op. cit., s. 55.

ków dialogu: „[...] *Rozmówce: Pápistá z Ewángelikiem* [...]”¹², jednak nie jest to przykład polemiki wyznaniowej; pytania i wtrącone uwagi (bardzo krótkie) Ewangelika pełnią tylko funkcję ramy pozwalającej autorowi uzasadnić główną tezę przedrukowanego w antologii dialogu szóstego – o tym, iż Rzeczpospolita ma tylko dwa rodzaje godnych synów: żołnierza i mówcę, gdyż ma tylko, jak to określa Orzechowski, dwa czasy: wojnę i pokój. W czasie wojny potrzebuje Rzeczpospolita walecznego serca żołnierza, natomiast w czasie pokoju (który jest dla Rzeczypospolitej czasem prymarnym i naturalnym) – mądrego i sprawnego języka oratora. Na szczęście (co też jest wprowadzone wyrażającą wątpliwości kwestią Ewangelika: „O takowe Demoftheny y Cyclerony v nas w Poljsze trudno”¹³) sprawnych oratorów „w Polsce” nie brak (Orzechowski dla przykładu wymienia biskupa Piotra Tomickiego, Andrzeja Tęczyńskiego, kasztelana poznańskiego Andrzeja z Górki, wojewodę krakowskiego Spytkę Jordana, podskarbiego Walentego Dębieńskiego, kanclerza Jana Ocieskiego i innych).

Jest w antologii Jakub Wujek, który, jak wiadomo, był nie tylko wybitnym tłumaczem Biblii, ale także polemistą wyznaniowym, za główny cel stawiającym sobie wyparcie z obiegu czytelniczego popularnej *Postylli* Reja i zastąpienie jej własnymi dziełami (*Postilla catholica*, Kraków 1573–1575 i *Postilla mniejsza*, Poznań 1579–1580), ale jest w niej reprezentowany tylko – skądinąd zresztą bardzo interesującym i ważnym jako okaz ówczesnego naukowego tekstu humanistycznego – fragmentem *Przedmowy do Nowego Testamentu* z 1593 r. (fragment traktuje o problematyce translatoologicznej, z jaką Wujek miał do czynienia jako tłumacz Biblii wprawdzie jeszcze z *Wulgaty*, lecz już też z użyciem języków oryginalnych).

Jest w antologii Piotr Skarga, autor najpoczytniejszej, z ducha wyraźnie kontrreformacyjnej książki staropolskiej (w szerokim rozumieniu terminu staropolszczyzna) *Żywoty świętych* (1579), ale nie ma głównego tekstu polemicznego Skargi – *O jedności Kościoła Bożego* z 1577 r., nie ma też – co już teraz trzeba stwierdzić *expressis verbis* – żadnych śladów polemiki katolicko- i unicko-prawosławnej w XVII w., lecz reprezentowany tylko dwoma *Kazaniami Seymowemi* z r. 1597 jako części dzieła *Kazania ná Niedziele y Świętá całego Roku* z r. 1597¹⁴.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem, s. 57.

¹⁴ Na temat polemiki katolicko- i unicko-prawosławnej istnieje już oczywiście obszerna (choć daleka jeszcze od wyczerpania problematyki) literatura, z której przytoczymy tutaj ostatnią syntetyczną pozycję *Między Wschodem a Zachodem. Prawosławie i unia*, red. M. Kuczyńska, Warszawa 2017.

Jest Andrzej Wiszowaty, ale nie jako arianin, minister zborów ariańskich na Wołyniu i Podgórzu, później (po r. 1658, wydaniu dekretu o banicji arian) emigrant – lecz jako autor wyśmiewającego księdza Dębołęckiego wiersza zapisanego w *Wirydarzu poetyckim* Jakuba Teodora Trembeckiego; przedrukowany w antologii Taszyckiego wiersz nosi tytuł *Wiersze Andrzeja Wiszowatego do Xdza Dębołęckiego, Starożytnosc Języka Polskiego nad wszystkie Świata Narody wywodzącego*.

Jest Wacław Potocki, ale nie arianin czy (po r. 1658) kryptoarianin (Potocki nie zdecydował się na banicję, lecz przeszedł formalnie na katolicyzm), ale tłumacz *Argenidy* (1697), autor poematu *Wojna chocimska* (antologia przedrukowuje dwa fragmenty *Wojny chocimskiej*: o napadach tatarskich i kozackich oraz o żałobie – żalu po klęsce – Osmana), autor obszernego zbioru fraszek „[...] z manuskryptu przedrukowanych [...]”¹⁵ pod tytułem *Jovialitates albo zarty y fraszki rozmaite*¹⁶, wreszcie autor/tłumacz i redaktor dwu zbiorów tekstów: *Nowy zaciąg...* z 1698 r. z drukarni pijarskiej w Warszawie i *Poczet herbów Szlachty Korony Polskiej y Wielkiego Xięstwa Litewskiego*¹⁷ z 1696 r. z drukarni Mikołaja Schedla.

W sumie w antologii Taszyckiego są tylko trzy teksty, które można uznać za okazy polemiki wyznaniowej. Dwa z nich reprezentują obóz innowierczy, a jeden obóz katolicki.

Pierwszy z nich nie jest formalnie pismem polemicznym, chodzi bowiem o postyllę. Jest to *Postilla Domowa, To yęft: Kazania ná Ewángelie Niedzielne y przedniefze Świątá, tak yáko ye świętey pámięci Doctor Marcin Luther przes cały Rok Niemieckim yęzykiem kazał [...]*¹⁸ (1574) Hieronima Maleckiego, syna Jana Sandeckiego-Maleckiego, uczestnika pierwszego (w sensie chronologicznym) sporu poprawnościowego w dziejach polszczyzny¹⁹. Hieronim Malecki był pastorem luterzańskim, sekretarzem (tłumaczem) do pism polskich na dworze księcia Albrechta w Królewcu. Jego *Postilla Domowa* jest przełożona z niemieckiego i drukowana w Królewcu. W przedrukowanym w antologii fragmencie *Przedmowy* Malecki gloryfikuje

¹⁵ W. Taszycki, op. cit., s. 182.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem, s. 180.

¹⁸ Ibidem, s. 88.

¹⁹ Zob. na ten temat: B. Walczak, *Aperçu sur la culture de la langue en Pologne*, [in:] *Europäische Sprachkultur und Sprachpflege*, hrsg. A. Greule, F. Lebsanft, Tübingen 1998, s. 153–167.

Lutra, co już samo w sobie wyznacza jego miejsce na wyznaniowej mapie Rzeczypospolitej.

[...] nájzy dobrzy i pobożni Polacy żadnej ięjzcie tákowej Poſtille nie máya, Bo chocia też niektóre nadobnie y *eleganter* Polſkim yęzykiem wydane ſą, a wſzakoż yednak dáleko rózne ſą od Poſtille Lutherowey y ci iſci, ktorzy ye ſpiſowali, nie mieli w prawdzie ták pałayącego Ducha Bożego w ſobie, yakiego Luther miał yáko ten, ktory Káznodzieyá Słowá Bożego będąc, zawždy ſie w tym ćwiczył [...]. Dan z Miáſteczká Lku²⁰ dnia 9 Mieſiáca Liſtopádá Roku Pańſkiego 1574²¹.

Drugi tekst innowierczy w największym stopniu odpowiada klasycznym cechom pisma polemiki wyznaniowej. To Marcina Krowickiego *Apologia więtfza, to iest: Obróná Náuki prawdziwey y Wiáry starodawnej Krzeſćijańſkiej* [...] ²² (1573). Taszycki wybrał do swojej antologii dwa fragmenty *Apologii*, zatytułowane *Papież wczynił ſobie Kárdynały*. Autor dowodzi, iż w pierwotnym Kościele żadnych kardynałów nie było, a obecni

[...] nie ſą Páná Kryſtuſowi, ále Antykryſtuſowi Apoſtołowe y ſłudzy, od Papieżov dla pychy wkoſciele Rzymſkim poſtánowieni [...] ²³ i Papieżowá ordá (to znaczy [...]) Pátryárchy, Prymáſy, Arcybiskupy Metropolítány, Suffrágany, Kuntory, Officyjáły, Ardziakony, Skolaſtyki, Prowincyały, Kántory, Kuſtoſze, Opáty, Gwárdyany, Przeory, Adminiſtratory, Surrogaty, Kánoniki álbo Regulniki, ktorzy ſię dla tego Kanoniki zowá, iż Reguł, wſtaw y pychy Papieſkiey Strzegá [...], nikogo nie wczá, iedno tylko próznuiá y roſkoſzy płodzá, godziyny niewiem iákie mowiá, w komżach y w dálmucyách chodzá, mſze y willie zá pieniádze y za Buły ſpiewáią, w koſciele, w ſtalach álbo napřednieyſzych mieyſcach, vbrawſzy ſię iako łátki, ſtoią. Ku tym należą też Wikáryiowie, Altáryſtowie, Kápellanowie, Menſionáryſtowie, Gracyáliſtowie, Requiemiſtowie etc. Których pan Kryſtus nigdy do Koſcioła nie wezwał, áleſcie ie wzięli y przezwijka im dali pogáńſkie [...]. Toć ſa oni drapieżni wilcy, ktorzy w owczym odzieniu przychodzá i owieczki Páná Kryſtuſowe pożyráią²⁴.

²⁰ Dzisiejsza forma *Elk* powstała w wyniku przesunięcia granicy morfologicznej w lokatywnym wyrażeniu *we Lku* → *w Elku*.

²¹ W. Taszycki, op. cit., s. 88–90.

²² Ibidem, s. 90.

²³ Ibidem, s. 91.

²⁴ Ibidem, s. 92.

Tu już występują wszystkie właściwości typowego tekstu polemiki wyznaniowej. Zasadnie piszą o *Apologii większej* autorzy *Literatury polskiej*: „W treści mało oryginalna, przenosząca wątki pamfletowe antypapieskiej literatury europ., napisana została z werwą i przetkana plastycznie ukazanymi realiami życia polskiego. Zawiera też pierwszy w Polsce zarys dziejów papiestwa, ujęty ze stanowiska reformacji”²⁵.

Po stronie katolickiej występuje w antologii Taszyckiego Stanisław Grochowski jako autor dzieła *Torvnskie Nocy* (1610). Grochowski wpisuje się na listę polemistów katolickich, gdyż występuje przeciw polskim wierszom Kasprowa Danowskiego (i przeciw niemu samemu), pomieszczonym w książce Macieja Rosentretera²⁶, „[...] Pruřaka, Miniřtra Sekty Luterowej, przesładowce prawdy Katholickiej [...]”²⁷. Grochowski uważa książkę Rosentretera za skierowaną „[...] przeciw Archidyakonowi Włocławjskiemu J.M.X. Słupjskiemu [...]”²⁸. Jest też zdania, że wiersze Danowskiego są „[...] pełne fałszu grubego y niezwyčajney w Polřcie mowy”²⁹.

Grochowski zarzuca swojemu adwersarzowi złą polszczyznę. Jest to dość częsty w ówczesnej polemice wyznaniowej wypadek ataku *ad personam* (gdy nie ma – lub się nie wytacza – argumentów teologicznych, można wykpić braki obycia, wykształcenia, sprawności językowej itd. przeciwnika w sporze natury wyznaniowej). Grochowski pisze:

Kto cię řędzim pořtawił ták powařnych rzeczy
Ktorych řądy řam kořciół Rzymřki ma w řwey pieczy?
Onemu to naleřży, nie w Krolewcu tobie,
Nikczemney, řęby m ták rzekł, y blahey ofobie.
[...]
Wielkie rzeczy chceř řądzić, chceř bydź Teologiem,
A w biedne řłowa Polřkie tákę ieřt vbogiem,
Ze niewieřz, co řam piřzeřz, á Słowieńřka mowa
Tak czyřta, řę niećierpi z grubych áni řłowá.

²⁵ *Literatura polska (Przewodnik encyklopedyczny)*, red. J. Krzyřanowski, Cz. Hernas, t. I, Warszawa 1984, s. 511.

²⁶ Chodzi prawdopodobnie o książkę M. Rosentretera *Compendium... prawdziwego Kořciola Ewangelickiego...*, Królewiec 1606.

²⁷ W. Taszycki, op. cit., s. 133.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

W ktorey, profzę, poljczyzny vczyłs sie szkole,
Jaką y chłop nie mowi przy karczemnym stole³⁰.

Poeta wytyka adwersarzowi mazowizmy, ale niezbyt przekonujące (nie-raz ewidentnie nie są to mazowizmy, choć autor twierdzi: „Wierzę, żeś dla takich łośw Mázowjsze łośplondrował. / Ale y Mázurowie, brácia nášzy mili, / Ták łośprofnie, iák ty piżesz, nigdy nie mowili”³¹). Istotne tu jest jednak to, że wyśmiewa się przeciwnika wyznaniowego za coś, co z wyznaniem nie ma żadnego związku.

2. Stefan Vrtel-Wierczyński, *Wybór tekstów staropolskich. Czasy najdawniejsze do roku 1543*, Lwów 1930 (wyd. II, Warszawa 1950; wyd. III, Warszawa 1959; wyd. IV, Warszawa 1969; wyd. V, Warszawa 1976).

Pierwsze i drugie wydanie antologii zawiera 67 tekstów, trzecie, czwarte i piąte – dodatkowe 23 teksty. Podobnie jak w wypadku poprzedniej antologii, zwiększenie liczby tekstów nie wpłynęło w żadnym stopniu na obraz polemiki wyznaniowej.

Generalnie trzeba bowiem stwierdzić, że antologia obejmuje okres poprzedzający polemikę wyznaniową, która w Rzeczypospolitej zaczęła się około połowy stulecia, wraz z szerzeniem się idei reformacji wśród szlachty (kalwinizm). Wprawdzie luteranizm przenikał już wcześniej do Wielkopolski i na Pomorze, nie było jednak jeszcze w tym czasie eksplicytniej polemiki wyznaniowej³².

W tej sytuacji w *Wyborze* Vrtla-Wierczyńskiego znajdujemy tylko ślady poprzedzającego właściwą reformację (liczoną od wystąpienia Marcina Lutra w 1517 r.) prereformacyjnego wklefizmu i husytyzmu. Najbardziej znamieną jest tutaj przedrukowana jako przykład poezji „religijno-polemicznej” *Pieśń o Wklefie* Andrzeja (Jędrzeja)³³ Gałki z Dobczyna (wsi w Wielkopolsce, pod Śremem), zasadnie określanego mianem prekursora polskiego piśmiennictwa reformacyjnego. Jego apologia angielskiego herezjarchy Wklefa (Johna Wycliffe’a) bardzo przypomina późniejsze tezy Lutra (Gałka podkreśla zło instytucji

³⁰ Ibidem, s. 133–134.

³¹ Ibidem, s. 134.

³² Zob. *Luteranizm w kulturze Pierwszej Rzeczypospolitej*, red. K. Meller, Warszawa 2017.

³³ Jest to chyba jeden z pierwszych wypadków utożsamienia *Andrzeja* i *Jędrzeja* (tzn. traktowania *Jędrzeja* jako wariantu *Andrzeja*) – pierwotnie zupełnie różnych imion chrześcijańskich różnego pochodzenia (o różnej etymologii): *Andrzej* to grecki (przejęty za pośrednictwem łaciny) *Andreas*, natomiast *Jędrzej*, pierwotnie *Jędrzych*, to germański *Heinrich*, później zapożyczony wprost z łaciny (*Henricus* → *Henryk*).

papiestwa i jego skutki dla nauki Kościoła, negatywne następstwa bogacenia się duchowieństwa, jego zepsucie i zależność od władzy świeckiej). Pieśń kończy się tak (zmieniam transliterację Vrtla-Wierczyńskiego na własną transkrypcję):

Prawda – rzecz Krystowa,
Łeż – Antykrystowa;
Prawdę popi tają,
Iże się jej lekają,
Łeż pospolstwu bają.
Kryste, przez tve rany,
Racz nam dać kapłany,
Jiżby prawdę wiedli,
Antykrysta pogrzebli,
Nas k tobie przywiedli³⁴.

3. Stanisław Borawski, Antoni Furdal, *Wybór tekstów do historii języka polskiego*, Warszawa 1980 (wyd. II, Warszawa 2003).

Antologia zawiera aż 294 teksty (fragmenty tekstów), co autorzy podkreślają i uzasadniają w *Słowie wstępnym*:

[...] zamieszczone w nim [*Wyborze tekstów...* – B.W.] materiały zostały w przeważającej mierze zebrane pod kątem widzenia programu studiów polonistycznych, i to nie tylko z zakresu historii języka polskiego i gramatyki historycznej, ale również stylistyki, genologii, pragmatyki, leksykologii, dialektologii. Jest to zatem książka, które powinna towarzyszyć studentowi przez cały ciąg studiów przy wszystkich polonistycznych zajęciach językowych³⁵.

Niestety, przyjmując zasadę przedrukowywania niewielkich fragmentów (żeby się więcej zmieściło) i określone w *Słowie wstępnym* kryteria ich doboru (relacja druków do rękopisów, względna równowaga między głównymi odmianami funkcjonalnymi (stylowymi: językiem potocznym, językiem poetyckim – artystycznym, w najdawniejszej epoce głównie religijnym, uwzględnienie od-

³⁴ S. Vrtel-Wierczyński, *Wybór tekstów staropolskich. Czasy najdawniejsze do roku 1543*, wyd. IV, Warszawa 1969, s. 193.

³⁵ S. Borawski, A. Furdal, *Wybór tekstów do historii języka polskiego*, wyd. II, Warszawa 2003, s. 13.

mian socjalnych, zróżnicowania regionalnego, ciągów formalnych i treściowych itd.)³⁶, nie pomyśleli autorzy o tym, żeby wśród nich uwzględnić też czynnik wyznaniowy. Skutek jest taki, że mimo obfitości tekstów antologia nie daje satysfakcjonującego obrazu polemiki wyznaniowej. Prawosławia (poza tekstami *stricte* politycznymi, jak relacje – właściwie protokoły – z przebiegu rad kozackich) i unii nie ma w niej w ogóle, polemiki katolicko-innowierczej w XVI w. też właściwie nie ma: *Psalterz Dawidów* Mikołaja Reja (tutaj z r. 1541) nie jest tekstem polemicznym i właściwie mógłby wyjść spod pióra katolika. *Catechismvs to iest nauka naprzemieisza y potrzebniejsza ku zbawyenyu w wierze krześcianskiej*³⁷ Jana Seklucjana, jednego z pierwszych polskich luteran (Królewiec 1547), też nie jest tekstem polemicznym, a ponadto przedrukowany fragment traktuje o karaniu za mężobójstwo. Rozprawa arianina Grzegorza Pawła z Brzezina *O prawdziwej śmierci, zmartwychwstaniu i żywocie wiecznym* (Kraków 1568, przedrukowana za wydaniem fototypicznym Karola Górskiego i Władysława Kuraszkiewicza) również nie jest dziełem polemicznym, lecz teologicznym (w przedrukowanym fragmencie nie ma zresztą żadnych ariańskich akcentów)³⁸.

W tej sytuacji jedynym okazem sensu *stricto* polemiki wyznaniowej jest fragment dzieła Marcina Krowickiego wydanego w 1560 r. w Pińczowie (w 1573 r., wydanego ponownie jako *Apologia świętza*) *OBroná Náuki prawdziwey y wiary stárodawney Krześcijańskiey*. Autorzy przedrukowali fragment *Papiesz Kádzidlnice wymyślił*:

Przeto Lew Papiesz tym imieniem trzeci Thurybularze álbo kádzilnice iedny złote, drugie srebrne, drugie mosiądzowe wymyslił y dym miasto słowá Bożego prawdziwego i modlitw prawdziwych do kościoła wprowadził [...]. Powiedz mi, skąd ten Lew Papiesz to kádzenie obrazów wymyslił? Kádzenie Papieznicy wzięli naprzód od Pogánów³⁹.

Można tu tylko powtórzyć to, co już wyżej zostało powiedziane w związku z innymi fragmentami tekstu Krowickiego, przedrukowanymi przez Witolda Taszyckiego – autor powielił popularne wątki literatury antypapieskiej, w czym nie grzeszy oryginalnością.

³⁶ Ibidem, s. 15–21.

³⁷ Autorzy chyba wszędzie długie *f* zastąpili przez *s*.

³⁸ S. Borawski, A. Furdal, op. cit., s. 86–87.

³⁹ Ibidem, s. 15–21.

4. Wiesław Wydra, Wojciech Ryszard Rzepka, *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984 (wyd. II, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1995; wyd. III, Wrocław–Warszawa–Kraków 2004).

Generalnie trzeba zaznaczyć to, co już wyżej stwierdziłem w związku z antologią Stefana Vrtla-Wierczyńskiego: *Chrestomatia*, choć wyraźnie obfitsza w teksty od antologii Vrtla (156 tekstów rękopiśmiennych i 43 drukowane wobec maksymalnie 90 w ostatnich wydaniach), obejmuje okres poprzedzający eksplicitną polemikę wyznaniową, która w Rzeczypospolitej zaczęła się około połowy stulecia. W *Chrestomatii* jest więc dobrze udokumentowany poprzedzający właściwą reformację wiklefizm i husytyzm. Pierwszy jest najlepiej reprezentowany przez przedrukowaną w dziele *Poezja społeczno-obyczajowa, okolicznościowa i religijno-polemiczna* znakomitą *Pieśń o Wiklefie* Andrzeja Gałki z Dobczyna⁴⁰ (o której obszerniej wyżej w związku z antologią Vrtla), drugi przez *Pieśń husycką o królu Zygmuncie Luksemburczyku*⁴¹. *Pieśń* nie ma wprawdzie charakteru polemicznego i odnosi się do realiów czeskich, ale polski husytyzm nie pozostawił po sobie (o ile nam dziś wiadomo) bardziej charakterystycznego tekstu.

Chronologiczne ograniczenia *Chrestomatii* może najlepiej ilustruje *casus* Walentego Wróbla. *Chrestomatia* zawiera tylko jego *Żołtarz* (w wersji rękopiśmiennej sprzed r. 1528 oraz w wersji drukowanej z 1539 r. w opracowaniu Andrzeja Glabera z Kobyłina z drukarni Wdowy Unglerowej⁴²), choć autorzy twierdzą (pewnie zasadnie), że Wróbel (zmarły już w r. 1537) był najwybitniejszym polemistą wyznaniowym przed Stanisławem Hozjuszem. Zwalczał on luteranizm w swoich wykładach (w Akademii Lubrańskiego, której był profesorem) i kazaniach (w poznańskim kościele św. Marii Magdaleny), na piśmie zaś tylko w łacińskich dziełach drukowanych w Lipsku: *Propugnaculum Ecclesiae catholicae adversus varias sectas* (1536) i *Opusculum Quadragesimale* (1537)⁴³.

W pewnym sensie polemiki wyznaniowej dotyczy list Zygmunta Starego do córki Jadwigi, margrabiny brandenburskiej. Jadwiga była żoną margrabiego brandenburskiego Joachima, który w 1539 r. postanowił zorganizować

⁴⁰ W. Wydra, W. R. Rzepka, *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984, s. 288–290.

⁴¹ Ibidem, s. 287–288.

⁴² Ibidem, s. 79–84, 379–381.

⁴³ Ibidem, s. 79.

wać w swoim kraju Kościół luterński. Król, zaniepokojony tym pomysłem, ostrzega córkę przed uczestnictwem w tych planach:

Teraz też sobie widziem, jako za tym nowym niechtorych ludzi od wiary odtargnieniem swowolnym wiele Pan Bog Wszechmogący złego na krześcijaństwo przepuszcza i obawiać sie trzeba, aby i tych, chtorzy są tego przyczyną, i drugich, acz niewinnych, dla nich srodze nie skarał tu i na onym świecie Pan Bog⁴⁴.

5. *Wybór tekstów do dziejów języka polskiego*, t. 1: *Do połowy XIX w.*, pod redakcją Marka Cybulskiego, Łódź 2015.

Dzieło zespołowe, podobnie jak antologia Borawskiego i Furdala adresowane głównie do studentów polonistyki: *Wybór...*, ma przede wszystkim pomóc studentom i pracownikom filologii polskiej w studiowaniu i nauczaniu historii języka, gramatyki historycznej, stylistyki, retoryki, leksykologii, genologii, dialektologii, ale z pewnością zainteresuje każdego, kogo fascynują sprawy Polski i Polaków⁴⁵.

Jest to najobfitsza w teksty (czasem przedrukowane w całości, częściowej w fragmentach) antologia historycznojęzykowa. Pierwszy tom, sięgający chronologicznie do połowy XIX w., zawiera ich 242.

Redaktor naukowy całości tak przedstawia we *Wstępie* kryteria doboru tekstów:

Materiał jest tak dobrany, aby umożliwiał obserwację i komentarz w co najmniej trzech aspektach.

1. Teksty jako utrwalone świadectwa językowych zachowań społecznych. Jako takie są opatrzone komentarzami charakteryzującymi rolę komunikacyjne nadawcy, odbiorcy (lub adresata), ich status społeczny, łączącą ich relację, typ kontaktu, typ sytuacji, cel, intencje, gatunek wypowiedzi itp. czynniki, które warunkowały dany akt mowy – w takim zakresie, w jakim elementy te są nam dostępne i znane.
2. Teksty jako świadectwa sytuacji językowej, które czytać można głównie po to, by poznać zawarte w nich (także *implicite*) informacje o sytuacji polszczyzny w danym miejscu i czasie.
3. Teksty jako świadectwa ewolucji systemu gramatycznego i leksykalnego⁴⁶.

⁴⁴ Ibidem, s. 220.

⁴⁵ *Wybór tekstów do dziejów języka polskiego*, t. 1: *Do połowy XIX w.*, red. M. Cybulski, Łódź 2015, czwarta strona okładki.

⁴⁶ Ibidem, s. 14.

Innymi słowy, materiał jest tak dobrany, by ilustrował zróżnicowanie funkcjonalne (stylowe) polszczyzny (odmiana potoczna, odmiana urzędowa, odmiana naukowa, język gatunków użytkowych, np. jak listy, modlitwy, przemówienia, język gatunków publicystycznych i/lub uprawianych w środkach masowego przekazu informacji, odmiana artystyczna), jej zróżnicowanie socjalne, regionalne itd. Przestrzegając tych kryteriów, autorzy nie mieli już, niestety, możliwości (jeśli w ogóle mieli taki zamiar) uwzględnienia kryterium wyznaniowego. Stąd dość przypadkowy (w świetle tego kryterium) dobór tekstów do antologii.

Psalterz Reja, którego powstanie datują autorzy *Wyboru* na lata 1541–1542, nie zawiera jeszcze elementów ewidentnie innowierczych. Nie zawiera ich też *Psalterz Dawida* Jakuba Lubelczyka z r. 1558 (choć drukowany u Wirzbięty, a więc w drukarni mającej opinię innowierczej, a autor był już podówczas znany jako kalwinista i współtłumacz kalwińskiej *Biblii brzeskiej*; dołączone do wydania Wirzbięty pieśni okolicznościowe pozwalają na przypuszczenie, że dzieło Lubelczyka pełniło funkcję oficjalnego kancjonału ewangelickiego).

Natomiast już *Przypowieści przypadłe...*, część składowa *Żwierzyńca* Reja, drukowanego też u Wirzbięty w 1562 r., zawiera wyraźne (Rej w tym czasie był zdeklarowanym kalwinistą i działaczem reformacyjnym) akcenty antykatolickie (*Pleban pieśka ná cmyntarzu pochował, Baba co w páfyiá plákálá, Miefzczanie co się spowiedál*⁴⁷).

Antologia pod redakcją Marka Cybulskiego upowszechnia kilka tekstów wybitnego innowiercy Marcina Czechowica, przywódcy braci polskich w latach 1570–1598:

– *Summariusz Nowego Testamentu* 1570, dzieło teologiczne (wierszowane streszczenie wszystkich ksiąg Nowego Testamentu), choć nie wprost polemiczne (autor motywuje ogólną zasadę reformacji, sformułowaną już przez Lutra, *sola Scriptura* – tzn. Biblia, zwłaszcza Nowy Testament, jest wyłączną i wystarczającą podstawą wiary chrześcijańskiej),

– *Trzech dni rozmowa o niektórych artykułach tych czasów wzruszonych a zwłaszcza o nurzaniu niemowiętek i innych nierozumnych dziełach*, Łosk 1578 (jest to dialog polemiczny, rozmówcami są: Ewangelik, Papieżnik i Chrystyjanin – reprezentant braci polskich. Autor w wypowiedziach Chrystyjanina atakuje Ko-

⁴⁷ Ibidem, s. 145–146.

ściół łaciński. Tak, co niezbyt oryginalne, dotyczy moralności i poziomu intelektualnego przedstawicieli Kościoła),

– *Respons Marcina Czechowica ministra lubelskiego zboru na skrypt Stanisława Farnowskiego, którym zgodę licławicką rozerwać usiłuje*, Kraków 1581, jest to typowe (w sferze języka, właściwego polemice wyznaniowej, charakteryzującego się udziałem leksyki potocznej, służącej perswazji) dzieło polemiki wyznaniowej, zwrócone głównie przeciw dyteistom, reprezentowanym przez Farnowskiego. To odpowiedź Marcina Czechowica na bliżej nieznane (niezachowane) dzieło Stanisława Farnowskiego, przywódcy dyteistów (uznających bóstwo Ojca i Syna). Sam Czechowic był unitarianinem (uznawał tylko bóstwo Boga-Ojca, a Chrystusa uważał za człowieka, podniesionego do godności Boskiej dopiero po śmierci). Wspomniana w tytule zgoda licławicka [właściwie ugoda lusławicka – B.W.] została zawarta w latach 1575–1578 wewnątrz obozu ariańskiego (braci polskich) między zwolennikami dyteizmu i unitaryzmu: samorzutnie zwyciężyła wśród arian doktryna unitarianizmu,

– *Zwierściadlko panieniek chrystyjańskich ku obejźrzeniu się w powinnościach swych chrystyjańskich teraz nowo urobione*, Kraków 1582 (teoretycznie jest to renesansowe speculum, w praktyce nadrzędna wobec dyrektyw parenetycznych stała się dysputa z przeciwnikami wyznaniowymi, decydująca o usytuowaniu utworu w kręgu polemiki wyznaniowej),

– *EPISTOMIUM Na wędzidło Jego Miłości Xięzda Hieronima Powodowskiego Kánoniká Poznańskiego*, Kraków 1583 (jest to polemika z dziełem Hieronima Powodowskiego *Wędzidło na sprośne błędy a bluźnierstwa nowych aryjanów*. Powodowski, kanonik poznański, czołowy podówczas polemista obozu katolickiego, opisał braci polskich jako sektę zagrażającą porządkowi społecznemu. Tego Czechowic jako przywódca arian nie mógł pozostawić bez odpowiedzi. Powstał typowy utwór polemiki wyznaniowej, w którym Czechowic poddał krytyce, utrzymanej częściowo w poważnym tonie erudycyjnym, częściowo w tonie bardziej swobodnym, m.in. obrzędy katolickie i obyczajowość księży)⁴⁸.

Trzeba oczywiście wyrazić uznanie dla autorów *Wyboru* z powodu przedruku tekstów polemicznych Czechowica, choć można sobie postawić py-

⁴⁸ Ibidem, s. 175–179, 192–198, 201–203, 208–214.

tanie, czy nie mamy tutaj do czynienia z pewnego rodzaju nadreprezentacją obozu innowierczego – zwłaszcza wobec faktu, że *Wybór...* nie uwzględnia ani dzieł, które były bezpośrednią przyczyną odpowiedzi Czechowica (jak na przykład dzieła Hieronima Powondowskiego), ani w ogóle tekstów polemicznych Kościoła łacińskiego (na przykład – wprowadzie bardzo już wyeksploatowanego we wcześniejszych antologiach – Marcina Krowickiego czy Jakuba Wujka, nie mówiąc już o Piotrze Skardze).

O ile jest w *Wyborze...* Marcin Czechowic, o tyle nie ma polemistów unickich i prawosławnych. Jest wprowadzie tekst związany z terenami wschodnimi, ale dotyczy dysputy między katolikami a reformacyjnymi innowiercami: w dialogu uczestniczą: katolik, nowokrzecieniec (anabaptysta), ewangelik i luteranin (?). Chodzi o wiersz Marcina Łaszcza, jezuitę, znanego polemisty wyznaniowego i uczestnika dysputy w Lewartowie (dzisiejszy Lubartów) pod tytułem *Pogrom lewartowski* (Kraków, drukarnia Siebeneichera 1592). *Wybór* przedrukowuje fragment z części zatytułowanej *O Disputaciey lewartowskiej Nowokrzecienca, Katholika, Ewangelika y Luteranina, Prawdziwa Rozmowa*⁴⁹. Łaszcza stara się dowieść zwycięstwa katolików w dysputacji (nie było ono oczywiście w świetle anonimowego przekazu ariańskiego *Krótkie a prawdziwe opisanie dysputacyjnej która była w Lewartowie Anno 1592 dnia 13. i 14 stycznia*).

Wiersz Marcina Łaszcza o pogromie lewartowskim z r. 1592 jest ostatnią chronologicznie pozycją *Wyboru* dotyczącą polemiki wyznaniowej. W pierwszej połowie XVII w. nie ma takiej ani jednej, w drugiej zresztą podobnie. Bez najmniejszego śladu w postaci tekstu czy fragmentu tekstu pozostały także doniosłe wydarzenia, jak unia brzeska z 1596 r. czy delegalizacja Cerkwi prawosławnej w Rzeczypospolitej (oficjalnie reaktywowanej tam w 1633 r.). Jeśli nawet atakuje się szkolnictwo jezuickie, to nie z pozycji innowierczych, lecz ze strony Akademii Krakowskiej, upatrującej w jezuitach skutecznego konkurenta w dziedzinie szkolnictwa wyższego – Jan Brożek (profesor i rektor Akademii Krakowskiej), *Gratis, Abo Discvrs Ziemiániną z Plebanem* (Kraków, z drukarni A. Piotrkowczyka, 1625)⁵⁰. Autor podważa przekonanie o rzekomo bezpłatnym nauczaniu jezuitów, krytyce poddaje także system wychowania i kształcenia młodzieży w kolegiach jezuickich.

Również złośliwości Waleriana Nekandy Trepki w *Liber generationis plebanorum* z drugiej ćwierci XVII w. nie są motywowane wyznaniowo –

⁴⁹ Ibidem, s. 224–233.

⁵⁰ Ibidem, s. 280–283.

po prostu wśród szrobujących się do szlachectwa plebejuszy byli też arianie: „Smelcius Arianſki Miniſter z Rakowa przezwałſſie Okraſińſkim. W Luſlawicach czaſem nurzał ucznie swe Conhaereſeos”⁵¹.

Wreszcie, jeśli pojawią się teksty wybitnych innowierców, to nie mają one charakteru wyznaniowego (a tym mniej polemicznego). Dobrego przykładu dostarcza tu Jerzego Niemierzyca (Niemirycza) *Mowa do króla* z 1659 r.⁵². Niemierzyc, Rusin, jeden z twórców ugody hadziackiej, był arianinem, a potem, po konwersji, prawosławnym, lecz w jego mowie, na wskroś politycznej, momenty wyznaniowe są całkowicie nieobecne.

Wnioski z naszego przeglądu nie są zbyt optymistyczne. Generalnie można stwierdzić, że polskie antologie historycznojęzykowe nie dają adekwatnego obrazu polemiki wyznaniowej w Rzeczypospolitej XVI–XVII w. Spośród pięciu używanych na studiach polonistycznych antologii (określiłem je mianem „żywotnych dydaktycznie”) dwie kończą się na r. 1543, a więc z natury rzeczy nie mogą obiektywnie relacjonować polemiki wyznaniowej, która w sposób eksplicytny rozpoczęła się w państwie polsko-litewskim około połowy wieku, gdy reformacja w wersji kalwińskiej objęła część środowiska szlachty Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego, zwłaszcza w Małopolsce, na Litwie i Żmudzi. Stosunkowo nieźle natomiast odzwierciedlają prereformacyjne, XV-wieczne przejawy wklefizmu i husytyzmu. Trzy pozostałe antologie w obrazie polemiki wyznaniowej koncentrują się na XVI stuleciu, na polemice między Kościołem katolickim i wyznaniem reformowanym, zwłaszcza arianami. Nawet jednak w tym obszarze obraz nie jest wyczerpujący. W moim przekonaniu żadna z antologii nie zawiera naprawdę reprezentatywnego zestawu tekstów polemicznych z obu stron sporu (przy powszechnej zgodzie, raczej chyba jednak deklaratywnej, co do znaczenia tej polemiki dla dziejów polskiego języka literackiego). Natomiast praktycznie nie ma zupełnie w analizowanych antologiach obrazu polemiki między Kościołem łacińskim (w pewnym zakresie też unickim) a prawosławiem. Polemika ta rozgorzała zwłaszcza po unii brzeskiej, a tymczasem w żadnej z antologii nie ma tekstu (fragmentu tekstu) polemicznego z XVII w.

Wniosek konstruktywny (moim zdaniem realny, choć niełatwy) nasuwa się tutaj w sposób naturalny: skoro polemika wyznaniowa wpłynęła na rozwój polskiego języka literackiego i skoro warto by było szczegółowo udokumen-

⁵¹ Ibidem, s. 285.

⁵² Ibidem, s. 317–321.

tować to stosownymi przykładami, należałoby stworzyć specjalną antologię polemiki wyznaniowej w Rzeczypospolitej XVI–XVII w.

BIBLIOGRAFIA

- Borawski S., Furdal A., *Wybór tekstów do historii języka polskiego*, wyd. II, Warszawa 2003.
- Literatura polska (Przewodnik encyklopedyczny)*, t. I, red. J. Krzyżanowski, Cz. Hernas, Warszawa 1984.
- Literatura polska (Przewodnik encyklopedyczny)*, t. II, red. J. Krzyżanowski, Cz. Hernas, Warszawa 1985.
- Luteranizm w kulturze Pierwszej Rzeczypospolitej*, red. K. Meller, Warszawa 2017.
- Migdał J., Walczak B., *O zbiorach tekstów do historii języka polskiego i ich nazwach*, [w:] *Filologia jako porządkowanie chaosu. Studia nad językiem i tekstem*, red. E. Woźniak, A. Lenartowicz-Zagrodna, Łódź 2018, s. 347–358.
- Naumow A., *Ksenofobia i nieufność jako mechanizmy współzycia chrześcijan*, [w:] *Chrześcijański Wschód i Zachód: formy dialogu, wzory kultury, kody pamięci*, red. I. Lis-Wielgosz, W. Jóźwiak, Poznań 2012.
- Taszycki W., *Wybór tekstów staropolskich XVI–XVIII wieku*, wyd. III, Warszawa 1969.
- Między Wschodem a Zachodem. Prawosławie i unia*, red. M. Kuczyńska, Warszawa 2017.
- Vrtel-Wierczyński S., *Wybór tekstów staropolskich. Czasy najdawniejsze do roku 1543*, wyd. IV, Warszawa 1969.
- Walczak B., *Aperçu sur la culture de la langue en Pologne*, [in:] *Europäische Sprachkultur und Sprachpflege*, hrsg. A. Greule, F. Lebsanft, Tübingen 1998.
- Walczak B., *Staropolszczyzna – zakres pojęcia na płaszczyźnie historycznojęzykowej*, [w:] *Staropolszczyzna piękna i interesująca*, t. I, red. E. Koniusz, S. Cygan, Kielce 2006.
- Wybór tekstów do dziejów języka polskiego*, t. 1: *Do połowy XIX w.*, red. M. Cybulski, Łódź 2015.
- Wydra W., Rzepka W. R., *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543*, Wrocław 1984.

The Faith Polemics of Polish Historical and Lingual Anthologies

Bogdan Walczak

Historical and lingual anthologies which submit the diachronic panorama of the Polish language development, the changing stylistics of this language, and issues raised in a given period are notably helpful for the effective education of Polish philology students. Among publications of this type, available in the publishing offer, one can hardly point out the item possessing all expected cognitive values. The author of this article has made an overview of a few anthologies most commonly recommended by Polish philologists, evaluating this material in regard to the presence of texts which belong to the field of Old Polish

religious polemics from the 16th and 17th centuries. The overview submits an unambiguous conclusion that such source material is presented in the anthologies extremely weakly. The students of the Polish philology and other readers get consequently a highly incomplete picture of the literary tradition and culture of the First Polish Republic. Since interfaith polemics constituted one of the more interesting and productive trends of the old-time Polish literature and contributed deeply to the development of the literary language, more representative choice of texts in the future analyses should be postulated so that this branch of the Polish literature would be clearly included in chosen samples.

Конфессиональная полемика в польских историко-лингвистических антологиях

Богдан Вальчак

Для эффективного обучения студентов польской филологии особенно полезны историко-лингвистические антологии, представляющие диахроническую панораму развития родного языка, его изменяющейся стилистики и языковых проблем, затронутых в определенный исторический период. Среди доступных в издательском ассортименте публикаций этого типа довольно трудно указать позицию, обладающую всеми ожидаемыми познавательными ценностями. Автор статьи предпринял обзор нескольких наиболее часто рекомендуемых польскими учеными антологий, оценивая их на наличие текстов, относящихся к области древнепольской религиозной полемики XVI–XVII веков. Обзор позволяет однозначно утверждать, что этот тип источников представлен в антологиях очень скромно, из-за чего студенты польской филологии и другие читатели получают далеко не полное представление о литературной традиции и культуре Речи Посполитой. Межрелигиозная полемика представляла собой одно из наиболее интересных и продуктивных направлений в старой польской литературе и оказала значительное влияние на развитие литературного языка, поэтому в будущем следует сделать более репрезентативную подборку текстов, так чтобы и этой ветви польской литературы в них было уделено должное внимание.